

УЧЕШЋЕ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА У НОР И РЕВОЛУЦИЈИ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1941. — 1945.

(прилог питању)

Научна обрада теме „Учешће интелектуалаца у Народноослободилачком рату и револуцији у Југославији“ везана је за низ потешкоћа субјективног и објективног карактера. Већ само схватање термина „интелектуалац“ у југословенским условима у то време стварало је одређене потешкоће. Појам интелигенције широко је схваћен, па су у ту друштвену категорију сврставани уз факултетски образоване људе и они који су завршили неку средњу школу и сви ученици тих школа. Овој појави је, уз остало, допринела малобројност интелектуалаца са средњом школом, а поготово стручњака са завршеним факултетом. Четири универзитета и ретке средње школе лоциране само у већим центрима ни из далека нису могли поунити празнине и потребе у школованим кадровима у Краљевини Југославији. Недостатак школованих људи нарочито се осећао у привредно и културно најзаосталијим регионима. У деловима ових региона читава села су имала само понеког ученика средње школе на којег је полуписмени сељак гледао као на „ученог“ човека.

Ова појава је условљавала слабости у формирању извора о интелигенцији у Краљевини Југославији и нарочито у домену настанка статистичких података. Ова слабост се даље рефлектовала у периоду НОР и револуције у Југославији. Последица овога је истовремено богатство извора и сиромаштво чињеничних података. У читавом мору извора налазе се разбацани и неповезани подаци о деловању појединих интелектуалаца у јединицама НОВ и ПОЈ или на ослобођеној територији, али су ретки подаци који говоре о деловању интелектуалаца као социјалне групације у неком од територијалних или других оквира, организација или делатних области у народноослободилачком рату. Да би се дошло до одређене слике о раду интелектуалаца у некој административ-

ној јединици или у некој области деловања, на пример: просвета, судство, литература, уметност итд., мора се превалити мукотрпан пут прикупљања и истраживања мноштва података и чињеница о деловању, претежно, појединаца, појединих активиста и актера тога рада. Не постоје ни најнеопходнији статистички показатељи о социјалној структури припадника НОР и активиста у позадинским органима, изузимајући податке о социјалној структури чланова КПЈ и СКОЈ-а у појединим јединицама. Добра страна ових података јесте то што њих дају кроз читав рат одређене јединице и што се може пратити развој тих јединица, а слабост им је то што тих података нема за огроман број јединица, па је тешко доћи до опште слике и стања у целој земљи. Једини пут да се дође до опште слике о учешћу интелектуалаца у НОР и револуцији у Југославији јесте грађење података на подацима из спискова и на темељу разговора са преживелим актерима, али је тај пут веома тежак и дуг.

Овакво стање извора било је један од разлога што је ова област до сада мало обрађивана у југословенској науци, још мање него што је случај са другим социјалним групацијама — радништвом и сељаштвом. Истина, неке гране ове шире тематике су обрађиване, посебно истакнуте личности, поједини угледнији активисти НОР и ствараоци, на пример: партизански писци, партизански сликари и скулптори, просветно-васпитна делатност у целини, али основни показатељи о укупном деловању интелектуалаца па чак и у овим делимично обрађеним гранама нису утврђени и објављени. Оправдано побуђује надања ангажовање, у задњих неколико година, низа младих научних радника на истраживањима ове тематике и свакако се у наредним годинама могу очекивати одређени резултати.

Ако се све ово има у виду, онда је јасно да ово саопштење може да понуди једино уопштену слику о учешћу југословенских интелектуалаца у НОР и револуцији народа Југославије 1941—1945.

Један од темељних података на коме би се градила тема о учешћу интелектуалаца у НОР требало би да буде приближно тачан број интелектуалаца и њихов процентуалан однос према другим социјалним групацијама у појединим временским раздоблима у току рата. Међутим, због поменутог стања расположивих извора и одсуства било каквих пописа у отежавајућим ратним условима, ове основне податке тешко је утврдити, односно, могуће их је само приближно проценити и одредити.

Тачне податке нам пружа једино статистика пописа становништва у Југославији у 1931. години, али не и целовите. Сам податак из овога пописа о 44,6% неписмених у Краљевини Југославији говори о просветној и културној заосталости земље, која је била на дну лествице неразвијених земаља у Европи. Број неписмених у Југославији 1941, односно у време подизања устанка, тешко је тачно утврдити, али се методом упоређивања и процена

података из 1931. и првог послератног пописа 1948. може приближно одредити да је у Југославији почетком 1941. могло да буде између 38 и 40% неписмених. Поједини региони земље били су различито развијени, па је у неким привредно и културно заосталијим подручјима, на пример на Косову, у Македонији и у Босни и Херцеговини, неписменост досезала и до 80%.

Слична несразмера је постојала и у погледу развоја мреже средњих школа односно интелигенције. У најзаосталијим подручјима читави комплекси насеља били су без иједне средње школе. Упоредним методом података из поменута два пописа могуће је приближно одредити да је у 1941. урачунавајући и све ученике средњих школа и студенте у Југославији било око 400 — 500 хиљада интелектуалаца, што је према око 15 милиона становника износило 3 — 3,5%.¹

Сви бројни показатељи које ћемо навести у даљој анализи као и они које смо сретали у архивама показују масовније учешће интелектуалаца у НОР и револуцији него што је то показивао њихов проценат у односу на остало становништво. Као и сваку другу појаву у историјском процесу и за ову постоје одговарајући узроци.

Један од најделотворнијих узрока је социјално-политичка опеређеност југословенске интелигенције која је грађена и негована у годинама уочи рата. После уочљиве индиферентности која је заплускивала и југословенску и светску интелигенцију двадесетих година, јавља се током тридесетих година, упоредо са појавом фашистичке опасности, убрзани процес укључивања омладине, а у њеним оквирима и интелигенције у политички живот, а убрзо и у сам вртлог друштвено-политичких покрета и врења. Без сумње је да су на ово опредељивање утицали и вањскополитички и унутарњеполитички чиниоци, а такође и одређени елементи традиције.

Вањскополитички чинилац најјачег утицаја била је опасност од фашизма и националсоцијализма. Тоталитаризам, насиље над човеком, а посебно расистичка теорија и планови о однорођивању и уништавању читавих народа нису били тајна за интелектуалну омладину. Само мањи део омладине који је био потпао под утицај националног шовинизма — претежно буржоаског порекла, прихватио је идеологију фашизма. Други много већи део видео је у фашизму највећу опасност за сваки прогрес у свету и посебно за оне народе које су националсоцијалисти сврставали у ниже и ропске, у какве су убрајали и народе Југославије.

Међу значајне унутарње чиниоце који су усмеравали интелектуалну омладину против фашизма били су њено социјално по-

¹ Статистички годишњак Краљевине Југославије за 1931, књига 3, Београд 1934, стр. 51, 304, 305, 328; исто за 1938. и 1939, књига 10, Београд 1941, стр. 84, 336—351 и 353; Статистички преглед школских кадрова и ученика 1945/46, Београд 1947, стр. 7—24.

рекло и традиција ослободилачке борбе против сваког насиља која је негована у тим слојевима становништва. Већи део интелектуалне омладине потицао је из сиромашнијих или средњестејих грађанских и сеоских породица. Сиромашнији грађани у градовима, нешто боље стојећи житељи села, виђенији сељаци, учитељи, народни свештеници, чиновници итд. улагали су посебне напоре да своју децу школују, да им отворе видике знања и обезбеде бољу егзистенцију. Живећи у сиромашним квартовима у градовима и међу сиротињом у селу ови људи су имали прилике да сагледају све тежбе борбе за опстанак у све тежим привредним и економским условима. У породицама и насељима где су одрастали ови млади људи негована је традиција „непрестане“ ослободилачке борбе и отпора сваком насиљу над човеком.

Под дејством ових чинилаца омладина у Југославији, а у том оквиру и интелектуална омладина, укључује се у револуционарни покрет под руководством КПЈ и СКОЈ-а и повезује са свим облицима демократског покрета који делују против унутарње и спољне фашистичке опасности. За потврду овога довољно је навести само један облик деловања интелектуалаца против фашизма: ни један посет државника Италије и Немачке, привредника или других званичних гостију из ових земаља Југославији у годинама уочи рата није прошао без масовних демонстрација у градовима куда су пролазили ови пропагатори „новог поретка“ у Југославији. Истовремено, сваки посет неког од државника западних земаља и СССР, од којих се очекивало да предводе битку против фашистичке опасности, дочекан је пријатељским манифестацијама. У припремању свих тих демонстрација и манифестација и у њихову извођењу, уз раднике узимали су масовног учешћа студенти и ђаци и прогресивна интелигенција уопште.²

Темпо укључивања југословенске интелигенције у ангажовану борбу против окупатора и његових сарадника убрзан је после капитулације војске Краљевине Југославије у априлском рату 1941. И овај убрзанији процес опредељивања интелектуалаца узрокован је благовременом спознајом срамоте коју је доживела Југославија и опасности пред којом се њен народ нашао по доласку окупатора у земљу. Покушаји окупатора да се свете за антинацистичке акције омладине до рата и да најригорознијим мерама заплаше интелектуалну омладину нису постигли жељене резултате. Знајући да је велики проценат интелектуалаца укључен у КПЈ или у СКОЈ и да је још већи да спреман да иде у борбу уз комунисте, окупатор је покушао да посредством квислинга и сарадника уништи ове чуваре народног духа и слободарских традиција најригорознијим мерама. Већ у априлу и мају 1941. окупатор и његови сарадници су масовно хапсили комунисте и интелектуалце. Систематски су затварани и прогањани учитељи, свештеници и

² Пролетер, орган Централног комитета КПЈ 1929—1942, Београд 1968, стр. 476—477, 491—492, 507—508, 519—520, 558—559.

други угледнији људи који су одбијали да сарађују са „новим поретком“ У пролеће и лето 1941. формиран су логори у које су одвођени интелектуалци и ђаци, на пример у логор у Госпићу и Јадовном у Хрватској, логор у Бегуњу у Словенији итд. На хиљаде младих људи, претежно ученика и студената, усмрћено је у ове логоре.³

Овим ригорозним мерама окупатор и његови сарадници нису успели да заплаше омладину и да успоре процес њеног одређивања, посебно интелектуалце, за устанак и ослободилачку борбу. Напротив, југословенски интелектуалци су показали одлучну спремност за бескомпромисну борбу до потпуног уништења фашизма у земљи и у свету. Ово необориво потврђује један прецизно утврђени податак о социјалном пореклу 1.322 народна хероја Југославије. Позната је чињеница да су народни хероји већ до рата били активно укључени у револуционарни раднички покрет и да је већи део њих био у КПЈ и у руководствима Партије и СКОЈ-а. Исто тако они су уз ретке изузетке били организатори устанка и најодлучнији и најдоследнији актери и руководиоци кадрови НОР и револуције у Југославији.

Од ова 1.322 најистакнутијих организатора и предводника борбе против фашистичких окупатора и њихових сарадника у Југославији 582 су по социјалном пореклу интелектуалци, односно људи са универзитетском дипломом, неком свршеном средњом школом, ђаци и студенти, док је 485 радника разних струка, 236 сељака и 19 осталих професија.⁴ То значи да је социјални слој југословенског друштва који је чинио само тридесети део укупног становништва дао више од једне трећине водећих кадрова устанка, ослободилачке борбе и револуције.⁵

Улога ове истински народне интелигенције била је посебно значајна у првој фази организовања и вођења ослободилачке борбе. Тим људима, који су се већ раније исказали у борби за права радних људи, народ је као предводницима устаничких јединица здружено веровао. Постоји много примера, нарочито у привредно и културно заосталијим подручјима, да један интелектуалац води на стотине устаника, сељака и радника у борби. Легендарни је пример команданта Младена: до првог светског рата револуционарни омладинац — припадник Младе Босне, између два рата истински народни лекар и борац за демократска права, уочи другог светског рата члан КПЈ, а у устанку предводник десетина хиљада козарачких сељака на чијем подручју од устанка до поб-

³ Отпор у жицама, сећања заточеника, Београд 1969, књ. I, стр. 283—316, књ. II, стр. 714—717

⁴ Народни хероји Југославије, Београд 1981, књ. II, стр. 463.

⁵ У окружници бр. 4 ПК КПЈ за Србију од 1. септембра 1942. међу 38 најистакнутијих организатора и бораца НОР-а који су пали у борбама или на фашистичким мучилиштима било је 15 интелектуалаца. Види Зборник докумената и података о НОР народа Југославије (даље, краће ЗБНОР), том IX, књ. 2, Београд 1961, док. 1 стр. 18—20.

једе није било дана без боја и на коме је у рату, у борбама против фашизма, пао сваки трећи житељ.⁶

И у току организационог и политичког учвршћивања устанка и његовог прерастања у организоване НОР и револуцију народа Југославије место и улога народне интелигенције били су веома значајни. Велики део ових кадрова заузимао је у јединицама НОВ и ПОЈ одговорне функције. У војнопозадинским органима, органима власти широм земље и друштвено-политичким организацијама деловали су интелектуалци. Они су најчешће били иницијатори и покретачи зидних новина, читалачких група, истакнути рецитатори, глумци и певачи у културно-уметничким групама у ослобођеним селима и партизанским јединицама, а у народноослободилачке одборе често су за чланове и секретаре бирали деца још недорасли пушци, а вешти писању првих записника, дописа и наређења. Пошто су малобројни учитељи већ били ангажовани на комесарским и другим одговорним пословима, први руководиоци и предавачи на течајевима за описмењавање били су млади борци и пионири са понеким разредом средње школе, а неретко и са основном школом.

Посао описмењавања пионира и омладине био је веома значајан и одговоран, јер је огроман број омладине у јединицама и у позадини био неписмен. Јединице у појединим заосталијим регионима имале су и до 60% неписмених бораца.⁷

Сталне борбе, покрети и промене нису омогућавали да се раде бројни прегледи социјалног састава јединица, организација или неких других садржаја и снага НОП. Зато су веома ретки такви прегледи у сачуваним архивским збиркама. Ипак, на темељу података поменутих прегледа о социјалном саставу партијских и скојевских организација у неким јединицама НОВ и ПОЈ може се извести закључак да је и даље кроз НОР било масовно учешће интелектуалаца у јединицама и у органима НОП-а у ослобођеним подручјима;⁸ да је посебно уочљиво присуство интелектуалаца у рукама у војсци и позадини;⁹ да су интелектуал-

⁶ Душан Лукач, *Устанак у Босанској крајини 1941/1942*, Београд 1967, стр. 118—126, 300—322 и 290—293.

36 НОР, том IX, књ. 4, док. 4, стр. 20.

⁸ 36 НОР, том IX, књ. 2, документи: 40 и 98; књига 3, документи: 36, 45, 61, 83, 95, 97, 102, 159, 172 и 211; књига 4, документи: 8, 24, 25, 30, 44, 59, 107 и 140; књига VI, документи: 11, 52, 102 и 127; књига VII, документи: 50, 51, 74, 76, 80, 100, 127 и 155; књига VIII, докуменат: 128; књига IX, документи: 80, 91, 127 и 137; Том IV, књига 32, докуменат 168; том V, књига 38, документи: 46, 51 и 74; књига 39, документи: 13, 27 (табела), 29 (табела), 30 (табела), 42 (табела), и 44 (табела); Том XI, књига 4, табела 12.

⁹ На пример, у словеначкој Партизанској ударној бригади „Љубо Шерцер“ у октобру 1942, од 39 чланова КП пореклом радника два су била у штабу бригаде, а од 7 чланова КП интелектуалаца четворица су била у штабу бригаде. Та појава је честа и у другим јединицама. Види 36. НОР, том IX, књига 2, док. 22, стр. 154; том V, књига 38, док. 44, стр. 340, док. 74, стр. 486; том XI, књига 4, табеле 12 итд.

ци били највише ангажовани на политичко-васпитним дужностима и пословима.

Интелектуалци су одиграли посебну улогу у претварању НОБ у једну отворену трајну школу народа која почиње одмах после организационог учвршћивања устанка и траје кроз читав четворогодишњи народноослободилачки рат и револуцију народа Југославије. Била је то велика народна школа у којој су уз интензивно описмењавање хиљаде бораца и позадинских активиста борцима пружана и шира политичка и општеобразовна сазнања што је омогућило стварање — од полуписмених чобана, радника и сељака — читаве генерације спретних просветних, културних и политичких активиста, командира и комесара.

Створене су могућности да се већ од 1942. приступи садржински богатијим облицима рада по појединим секторима интелектуалног деловања, што ће водити подизању просветне и културне свести народа и бораца, и истовремено проширивати и подизати могућности интелектуалног деловања у корист победе ослободилачке борбе и револуције у земљи.

У области народног просвећивања и описмењавања већ у току 1942. приступа се неким вишим облицима организације овог рада: отварају се основне школе где су за то постојали кадровски и материјални услови, оснива се читава мрежа аналфабетских течајева које воде писменији омладинци. У 1943. шири се мрежа основних школа и одржавају се први педагошки курсеви, на којима се оспособљавају први народни учитељи и предавачи за аналфабетске течајеве. У народноослободилачким одборима раде одељења за просвјету, школство и културу. Масовнији излазак педагошких радника из окупираних градова омогућава формирање првих средњих школа — гимназија. У току 1944. школски систем је разгранат широм земље, ради већи број средњих школа, а настава се одржава уз коришћење утврђених наставних програма и нових уџбеника. И поред опште несташнице наставних средстава и помањкања педагошких кадрова, у последњим годинама рата успева се обухватити у школски систем знатнији део деце дорасле за школовање.¹⁰

Упоредо са ширењем писмености и народног просвећивања, негована је, од устанка, масовна и разнородна активност културног рада. Већ првих дана борбе у време затишја, на линијама устаничких фронтова и у ослобођеним селима и местима уз логорске ватре, ширила се борбена народна песма, ускоро затим рецитоване су песме и почело се са приказивањем разних згода и незгода у облику скечева или актовки. Следило је формирање група и дружина по селима и бивацима устаничких партизанских јединица. Развијала се и сваким даном усавршавала масовно заснована област културно-уметничког и забавног рада у јединицама

¹⁰ Архив Комунистичке партије Босне и Херцеговине, том I, стр. 328—329 и 468—469; Др Михаило Огризовић, *Просветни и културни рад у одредима у Хрватској за НОБ-е*, Загреб 1960.

и у ослобођеним крајевима. Већ у другој години рата тешко би било наћи већу јединицу НОВ и ПОЈ или ослобођену област која не би имала своје културно-уметничке екипе. Из окупираних градова излазе све веће групе професионалних глумаца, певача и музичара, које ову област неговања народног духа подижу на виши ниво. У априлу 1942. из загребачког казалишта излази колективно група глумаца са Вјекославом Африћем на ослобођену територију, која постаје језгро Позоришта народног ослобођења Југославије и која широм ослобођене земље даје представе највишег уметничког квалитета.¹¹

У устаничким јединицама на положајима и у ослобођеним центрима већ од првог дана уз коришћење богатих искустава из илегалног револуционарног рада до рата и нових облика тога рада у илегалном покрету у неослобођеној територији, посебно у градовима, његована је традиционално богата публицистичка активност. Првих дана публиковане су на ручној техници вести са фронта, а убрзо затим и први бројеви партизанских новина.¹²

Упоредо са повојем публицистичке делатности отпочело се са васпитно-образовним састанцима одржаваним у виду читалачких група уз светла лојаница, на којима су читане, најчешће, радио-вести који ће касније са развојем публицистичке делатности прерастати у све садржајније васпитне политичкообразовне и литерарне сусрете и састанке.

На оваквим састанцима, зборовима, приредбама читали су своје прве песме и приче партизански песници и афирмисани књижевници који су изашли из окупираних градова, међу њима и водећи југословенски књижевници: Владимир Назор, Скендер Куленовић, Иван Горан Ковачић, Бранко Ћопић, Радован Зоговић и многи други. Прозни и поетски радови ових великана југословенске литературе, захваљујући пре свега снази своје веродостојности у осликавању напора ослободилачке борбе, бескрајности моћи и величине народа који је одлучио да се рва са насиљем и силом до часне смрти, постале су химне слободи народа Југославије. Назоров *Титов Напред*, Горанову *Јаму*, Ћопићев *Гроб у житу*, Зоговићеву *Машинко моја* и легендарну Куленовићеву *Мајку Стојанку* и друге литерарне радове — слушале су на стотине зборована, хиљаде бораца НОР и они који ће то сутра постати, са сузама у очима и са спознајом да ништа на свету није скупо да се да као плата за слободу, па чак ни сопствени живот који без слободе престаје да то буде.

Развојем ослободилачке борбе ширила се материјална и стручна база издавачке службе: ручне стројеве замењивале су машине, прве партизанске новине, комплетна научна и литерарна издања. У току рата уз 665 мануелних техника радиле су 154 парти-

¹¹ Архив КП БиХ, том I, књига 1, стр. 382—383; Историјски архив КПЈ, том I, књ. 1, стр. 62—63, и 361—363. Вјек Афрић, *У данима одлука и дилема*, Београд 1970.

¹² ЗБ НОР, том IV, књига 1, док. 3, стр. 14—22.

занске штампариие, у којима је од устанка 1941. до ослобођења у пролеће 1945. оштампано 9.558 наслова новина, часописа, брошура и књига, међу којима и уџбеници за нове школе.¹³

У стварању свих ових крупних резултата на пољу народне просвете и културе највећи допринос дала је југословенска напредна интелигенција, укључена у све поре борбе и деловања Народноослободилачког покрета народа Југославије. Тешко је у једном чланку и споменути успехе које су градили и остварили интелектуалци других професија; на стотине партизанских лекара и хиљаде сестара и болничара, које су бдиле над рањеницима од устаничких дана до завршних операција, прошле су са борцима и својим народом све епопеје од Кадињаче и Козаре до Сутјеске,¹⁴ стручњацима и инжињерима из производних и техничких струка који су, кад је требало, рушили мостове и комуникације и поново их градили, агрономима који су бринули о што обилнијој производњи жита, правницима који су већ у рату доносили прописе, и многим другим.

У циљу што успешнијег рада интелектуалци појединих професија су се стручно организовали. Тако су партизански лекари одржали свој први ратни конгрес у Босанском Петровцу већ 25. и 26. септембра 1942, нешто касније православни свештеници на дужностима у партизанским јединицама и ослобођеној територији одржали су 7. јануара 1943. своју скупштину у Српској Јасеници, са које су упутили позив свим свештеницима и верницима да се укључе у активну борбу против окупатора и његових сарадника, 10. октобра 1943. одржана је у Метлици скупштина словеначких правника, 8. децембра 1943. одржана је у Беранима конференција интелектуалаца Црне Горе итд.¹⁵

Интелектуалци у редовима НОП-а у Југославији досегли су такав степен у својој организованости, и успесима у свим областима деловања ослободилачког покрета да су у завршним годинама рата могли да се позабаве и питањима развоја науке. Већ у јануару 1945. у Словенији је основан научни институт, а у време дефинитивне победе над окупатором и његовим сарадницима у пролеће 1945. приступило се формирању низа научних институција у већим југословенским центрима.¹⁶

И поред тога што тему о учешћу интелектуалаца у народноослободилачком рату у Југославији треба тек истраживати, у стању смо да на основу увида у постојеће изворе и веома скромну литературу пружимо одређену општу слику о доприносу југословенских интелектуалаца ослобођењу Југославије и преображају југословенског друштва у том времену.

¹³ Библиографија издања у народноослободилачком рату 1941—1945, Београд 1964.

¹⁴ Историјски архив КПЈ, том I, књига 2, Београд 1949, стр. 11.

¹⁵ Исто, стр. 240—243; Хронологија радничког покрета и СКЈ, стр. 213 и 231.

¹⁶ Хронологија радничког покрета и СКЈ, стр. 238.

На темељу обимних извора али веома скромних есенцијалних података о социјалном саставу борачког састава и уопште активиста народноослободилачког покрета и нешто бољим прегледима о социјалном саставу чланова КПЈ и СКО-а у појединим јединицама и областима, могуће је закључити да је учешће интелектуалаца у НОР-у било маоовно и да су њихова улога и допринос у свим фазама ослободилачког рата били веома значајни. Њихово ангажовање било је подједнако важно у јединицама НОВ и ПОЈ и у војним и цивилним органима покрета на ослобођеној територији. То потврђује податак да је од 1.322 најистакнутија организатора и руководиоца НОП-а који су проглашени народним херојима била 582 из редова интелектуалаца.

Интелектуалци чланови КПЈ и СКОЈ-а били су иницијатори и основна снага у свим формама и садржајима народног просвећивања и културног деловања. Почињало се са најједноставнијим формама и најскромнијим средствима у устанку, да би поједине гране културног и просветног народног преображаја до краја рата доживеле свој процват. На пример, у борби против неписмености почело се аналфабетским течајевима да би до краја рата цела ослобођена земља била покривена мрежом школа; у области неговања писане речи почело се издавањем кратких дневних радио-вести да би до краја рата у партизанским штампаријама било оштампано приближно 10.000 наслова, међу којима и дела из литературе и научног социјализма светске вредности; на темељима рада скромних дилетантских група изникла су комплетна народна позоришта итд. У последњој фази рата на ослобођеној територији организоване су сликарске изложбе и даване музичке вечери.

Све нас ово наводи на закључак да се уз социјалистичку револуцију у Југославији у току НОР-а 1941—1945. одвијала и коренита просветно-културна револуција у којој су непроцењив допринос дали југословенски интелектуалци.

Др Душан Лукач